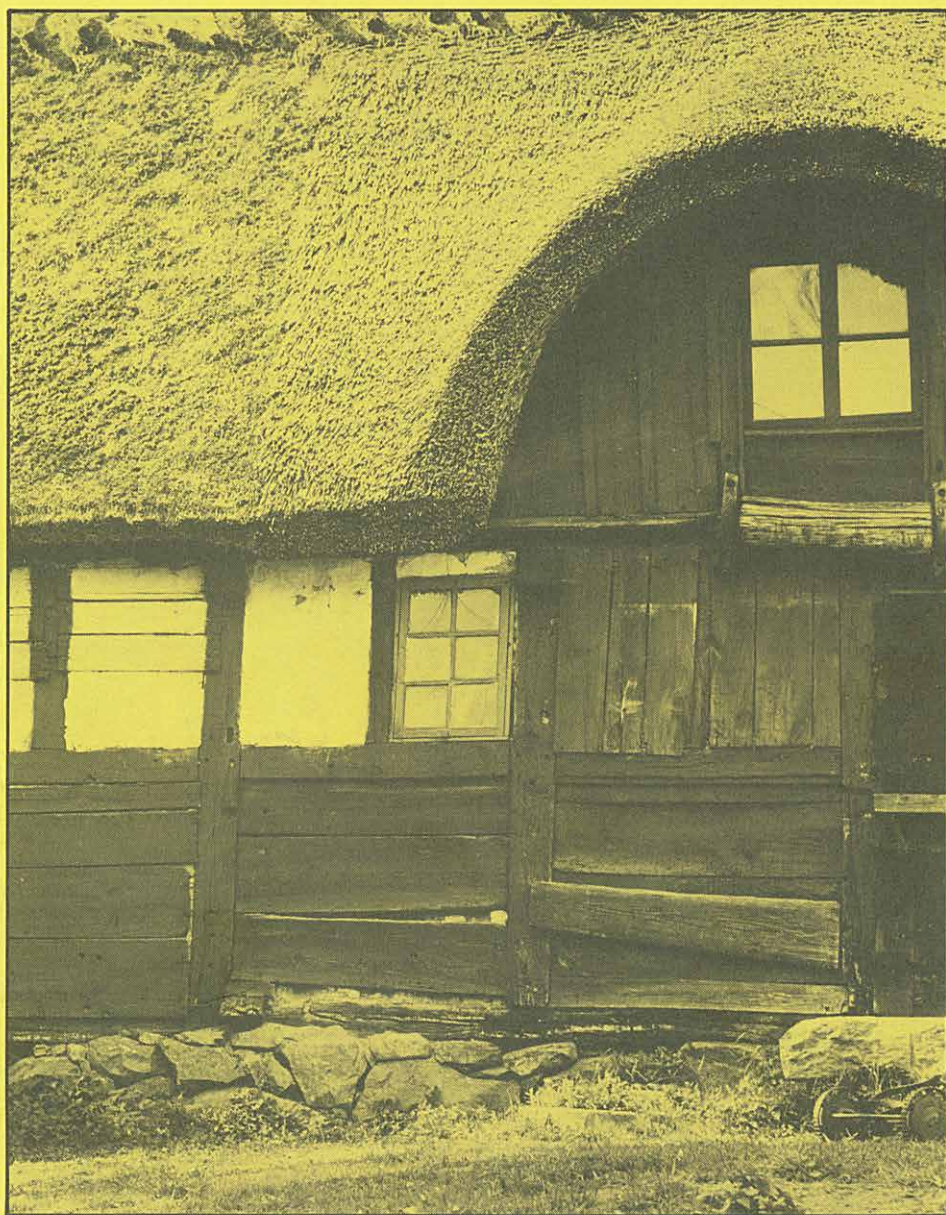

Byahornet

= Skåneland

ÅRGÅNG 40 1981

TOR FLENSMARCK

Ätten Hak i Skåne och ätten Egeside som aldrig fanns

Mycket oegentligt har i alla tider skrivits om ätten, eller ätterna, Hak (ibl. Hack, Haac, Hac). De gamla släktböckerna från 1500- och 1600-talen vilka nedskrevs av adelsjungfrur och fruar som Sophie Brahe, Sophie Below och hennes döttrar Anne och Birgitte Thott, Lisbeth Bryske, Tale Ulfstand, Lisbeth och Beate Huitfeldt, fabulerar en hel del och härleder Hakätten från "Hakel, en fornem Greve fra Rusland" via de svenska kungarna Sverker den gamle 1130–56, Karl Sverkersson 1161–67 och Sverker Karlsson Hack 1195–1210. I Danmarks Adels Aarbog 1896 (sid. 164 ff.) utreds ätten tämligen bristfälligt och missvisande. Man blandar samman sigill och sammanför tre olika ätter till en. Här skall i korta drag redogöras för dessa tre befryndade linjer.

Linje I

Denna linje hör hemma i Skåne och var mycket mäktig redan under 1200-talet. Stamfadern Truid N.N. bör ha levat vid pass 1200–50 men står inte att finna i bevarade dokument. En son David Truidsen uppträder 1241 som "voldgiftsmand" i en träta mellan kanikerna i Lund och Herr Asmund Tukesun, vilken var riddare och skrev sig till en gård vid Ballingslöv. En annan son till Truid är troligen den Niels Hak som nämns 1254 bland ridder Iver Tukesens (Saltensee) fränder. Han var marsk hos kong Kristofer I av Danmark

och nämns ännu 1284. Med all sannolikhet var han gift med en icke namngiven dotter till Stoislav de Putbus (Podebusk) på Rügen, vilken tillhörde den gamla rügenska fursteätten. Denne Niels Hak för 1276 27/4 två ginbalkar med rankornament i sitt sigill, vilket finns bevarat i arkivet i Lübeck. Han har sonen Aage Nielsen, vilken år 1295 uttryckligen kallas "filius dni. N. Hak" och tillsammans med fränderna Jakezo de Gutzekowe, Pritbor de Vilmenitz, Nycolaus och Thetzo de Pudbusk (vilka är bröder) och Cezislava (deras syster, gm. Jakezo) avstår gods på Rügen till klostret i Hilda. År 1296 kallas Aage Nielsen "domicellus", vilket egentligen betyder liten herre och vanligtvis betecknar medlemmar av kungahuset. Detta tyder på att han är son till Stoislavs de Putbus dotter.

Möjligen hade Aage Nielsen en syster, vilken var gift med Jacob Nielsen av ätten Galen til Ellinge i Skåne. Denne man hade nämligen sonen Niels Jacobsen Hak och detta tillnamn återfinnes även senare bland avkomlingarna till Jacob Nielsen.

Linje II

Torsten Hak nämns 1241 som vittne i ett av ärkebiskopen i Lund utställt brev och antages i Danmarks Adels Aarbog vara son till den ovan nämnde Truid N.N. För detta förhållande talar det faktum att Torsten Hak uppkallar sina söner Truid, Niels och David – alla namn använda av

linje I. Mot detta förhållande talar samtidigt att David Torstensen Hak brukade ett annat vapen än det ovan anförda (Niels Hak 1276) År 1278 6–11/6, 1284 29/11 sigillerar han nämligen med en fyrstyckad sköld (David Filii Thorstani Hac) och 1293 5/2 med samma vapen (Davit Thorstani de Scania). Det är detta vapen man normalt sett förknippar med Hakätten i Skåne och det är denna linje som fortlever till 1539 23/2, då släktens siste manlige medlem Christoffer Eilersen Hak avlider.

Hur förklarar man då dessa två helt skilda vapen bland medlemmarna av ätten eller ättelinjerna? Troligast är att de båda linjerna enbart är besläktade på mödernet. Torsten Hak (1241) skulle kunna vara kusin på mödernet till Niels Hak (1254–84) och David Truidsen (1241) och systerson till Truid N.N. Det skulle förklara de olika vapnen likaväl som bruket av linje I:s släktnamn, såväl för- som tillnamn, inom linje II.

Medan vi vet ringa eller alls intet om godsinnehavet inom linje I känner vi ett flertal befästa gårdar och fasta hus (borgar) inom linje II. Ljungby (nuv. Trolle-Ljungby) i Villands nämns 1327, då ridder Niels Nielsen Hak skriver sig till gården, som kan vara hans fädernegods och alltså ha tillhört Niels Torstensen Hak (1284–1302). Denna gren av ätten var mycket besutten i Skåne och de många strögodsens skulle med tiden ingå i den s.k. Store Pant i Skåne, en väldig godsmassa som vandrade i de rikaste högfrälseätterna under senmedeltiden.

En annan betydande gård i ättens ägo är Örup i Benestads socken, Ingelstads härad. År 1313 26/3 (i Lund) skriver sig Andreas Daidson (Anders Davidsen) til Örup (de Øththorp). I Diplomatarium Danicum (2 r. 7 b. nr 21) sättes ett? efter ortsnamnet/gården, men jag anser det tämli-

gen säkert att just Örup avses. Av dokumentet framgår att Anders Davidsen är av ätten Hak och troligen en son till ridder David Torstensen Hak, vilken nämns 1277–1302 och var såväl konungens drots som gälkare i Skåne och enligt en gammal uppteckning "Kongen meget kjaer og behagelig". Han skall ha varit trolovad med Ingerd, Svantepolk Knudsens dotter (av danska kungaätten), men hon bortfördes med våld av Folke Algotsson och därför bör ju sonen Anders Davidsen avlats med en annan och eventuellt skånsk kvinna.

Innan vi går vidare med uppräknigen av godsinnehavet skall här anföras skälen för identifieringen Øththorp-Örup. I Slott och Herresäten i Sverige (Skåne III sid. 398 ff.) uppges det äldsta skriftliga dokumentet där Örup omtalas vara ett brev från 1437 vari bröderna Lafrens och David Arildsöner på livstid överlåter gården med dess underlydande i Benestad och Tomelilla till sin fader Arild (Arald) Mattisen (Quitrow). Dessutom härledes själva namnet ur det gammalnordiska mansnamnet Öd och torp (jfr. Øt-thorp).

Arild Mattisen var gift med Ingeborg til Häckeberga, vilken ärvde hälften av den ovan nämnda Stora Panten i Skåne efter Niels Brok, sin fader. Även Örup ingick i arvet efter Niels Brok, vars andra dotter var gift med ridder Anders Hak och kom att ärva Häckeberga. Ätterna Hak och Brok var redan tidigare befryndade genom giftermål och ägde andelar i samma gods i Skåne. Det kan därför vara svårt att avgöra från vilkendera ätten Örup stammar ursprungligen. Fil. dr Curt Wallin för i sin bok Tommarps Urkundsbok 1085–1600 II. (sid. 166) Örups ägarelängd tillbaka till "Anders Hak af Øtharum" vilken nämns i en urkund av 1425 10/8 och detta pekar otvetydigt i rätt riktning, eftersom denne är identisk med ridder Anders Andersen

Hak til Mogenstrup (Månstorps Gavlar) i Oxie härad och Hækkeberga. Vidare är denne man sonsons son till den ovan nämnde Anders Davidsen til Örup 1313. Mycket talar altså för att denna gård ärvts på fädernet inom ätten Hak åtminstone från 1313. Örups historia har genom denna min identifiering förts . . . dryga 100 år bakåt i tiden.

Ännu ett betydande gods i Hakättens ägo är Hyby i Bara härad till vilket Niels Andersen Hak skriver sig 1327–56. Han erhåller det genom hustrun Marine Jensdotter (Galen) inom vars släkt det gått sedan år 1245.

Månstorp i Oxie härad har redan nämnts.

Linje III

Denna ätt för den fyrstuckade skölden och hänföres av Danmarks Adels Aarbog felaktigt till ätten Hak. Man kallar den "Den sjaellandske Linie" och uppger som stamfader en Gregers N.N., vilken skall ha levt vid pass 1250–1300. Han hade sönerna ridder Peder Egeside 1294–1332 och Astrad Gregersen, om vilken ingenting egentligen är känt.

Den framträdande danske historikern Erik Ulsig skriver i Danske Adelsgodser i Middelalderen (sid. 90): "Peder Egeside (skånsk frälseman) 1295–1332, fremtraedende råd; i DAA (Danmarks Adels Aarbog) er Peder Egeside ved en lidet sandsynlig konstruktion gjort til stamfader for den sjaellandske Hakslaegt, idet man har ment, at hans broder var Aastred Gregersen, hans sønner Gregers Pedersen og Stig Pedersen af Ris (i Ods herred), og at hans fader følger hed Gregers. Denne konstruktion er ikke sandsynlig, om end det skal indrømmes, at Peder Egesides fader godt kan have heddet Gregers. Peder Egeside ejede formentlig gården Egeside (Vitt-

skøvle sogn, Gaerds hd.), og denne er naboejendom til Vittskøvle, hvis aeldste kendte ejer vel er den Gregers Vittskøvle, som naevnes 1264–72."

Så långt Ulsig. – För att börja med Peder Egeside finns hans sigill av 1320 23/8 bevarat i en avteckning i Hadorphs Copiebook i Stockholm. I sigillet ses ett dubbelt Andreaskors med rankornament i 2 och 3 fälten. Den omstående texten läses: "(sigillum) Petri Egesithe Gr . . ." och detta bör tydas: Peder Egeside Gr(egersens)s sigill. Här ser vi att hans fader har hetat Gregers och mycket talar för att denne är identisk med den Gregers/Gregorius Withskutlae som nämns 1272 3/5 och kallas Gregorius de Skania 1264 16/8. Kanske är han även identisk med den Gram Petherssun som är arvinge (tillsammans med ridder Johannes Holmgerssun och Cristine, änka efter ridder Uffe Tang) efter fru Juliane, Jacob Hafres änka i Skåne 1281 20/7. Detta släktförhållande tyder nämligen på binding till Gärds härad och Egeside-Vittskövleregionen. I så fall ser vi i Gregers Vittskövle en broder till den fru Inger Pedersdoter Egeside, som blev gift med Verner Brade af Gyllebo och levde ca. 1280 enligt släkt- och vapenböcker.

Detta resonemang leder fram till den intrikata och länge stötta och blötta frågan huruvida det funnits någon ätt Egeside i Skåne och var den i så fall haft sitt säte. En skola har hållit före att en ätt Egeside suttit som herrar på en borg med samma namn strax öster om Vittskövle i Gärds härad medan en annan skola uttalat den dystra sanningen att Egeside är ätten som aldrig levat.

Först och främst skall fastslås att någon ätt med tillnamnet Egeside aldrig funnits. Detta dyker upp gång efter annan under medeltiden i Skåne och då alltid som ett personligt tillnamn, vilket vanligtvis ej ärv-

des av någon bröstarvinge. Dylika tillnamn var ju ägnade att särskilja individen från andra personer. Med vissa undantag (ex. Baad, Thott, Brok m.fl.) utbildades inte fasta släktnamn förrän under senmedeltiden och i flertalet fall inte förrän under 1500-talets förra hälft, då ett kungligt påbud uppmanade adeln att välja tillnamn efter sätesgård, vapenbild eller dylikt. Vi får i stället tala om Peder Egesides ätt för att särskilja den från övriga med snarlikt vapen eller samma tillnamn på någon enstaka ättemedlem.

Ulsig håller före att Peder Egeside kan vara son till Gregers Vittskövle och därmed besutten i Gärds härad. Studerar man de bevarade dokumenten finner man att Peder Egeside äger gods i Halland, men också att han uppträder i Helsingborg, Lund och i Gärds härad. Hans skånska anknytning är följaktligen så stark att vi får förmoda att han har sitt säte här. Enligt sigillteckningen bör hans fader ha hetat Gregers och då ligger det ju nära till hands att välja ut Gregers Vittskövle (de Skania), som är den ende skånske frälseman med detta namn dokumenten känner från den aktuella tidsperioden då Peder Egesides fader bör ha levat.

Ett faktum, som pekar på släktskap mellan Peder Egesides ätt och ätten Krogenos till Vittskövle, är förhållandet att såväl Gregers Aastradsen 1343 som Holger Pedersen (Krogenos) före 1341 äger gårdar i Hofterup i Harjagers härad i Skåne.

Inom linje III användes aldrig namnet Hak. Detta kan tyda på att någon närmre släktskap ej föreligger med de övriga två linjerna. Däremot överensstämmer vapnet (den fyrstyckade skölden) med det inom linje II. Det bör dock understrykas att Peder Egesides vapen skiljer sig något genom att visserligen vara fyrstyckat, men dock förete ett (dubbelt) Andreaskors.

När det gäller sigillavtryck och avteckningar därav får man räkna med att vissa detaljer kan suddas ut eller misstolkas. Dessutom förekom vissa smärre förändringar i olika personers sigill inom en och samma ätt. Även härvidlag var syftet att lättare kunna särskilja sig från de övriga. Det gällde ju att bli identifierad och inte förväxlad med någon annan.

När "ätten Egeside" kommer på tal går tankarna naturligtvis förr eller senare till den tavla med "Förteckning uppå de Herrar och Riddare, som hafva ägt och bodt på Vitschöfla Gård, med deras och deras Fruers Namn och Vapen, ifrån och med det trettonde Seculo til åhr MDCCLV", vilken hänger på Vittskövle slott och börjar ägarelängden med en Herr Harald Egeside. Denne ohistoriske mansperson följes av sin son, Herr Holger Egeside, vilken följes av sin son Herr Peder Egeside Riddare, densamme som förväntas vara fader till Fru Inger/Ingar Pedersdoter Egeside, Verner Brades maka vid pass 1280.

Man söker förgäves samtliga nämnda personer i hävderna, men det vapen denna Egesideätt begåvats med visar en kluven sköld med första fältet 4 ggr delat och ett hjorthorn i andra fältet. Samma vapen spegelvänt fördes under medeltiden i Skåne av en frälseätt på Hardeberga, känd 1300 till 1465. Ett snarlikt vapen fördes på Själland av ätten Rani och Danmarks Adels Aarbog förmår inte heller här hålla isär de olika ätterna utan rör till en eländig soppa, men det är en annan historia. Hardebergaätten har ingen anknytning till Vittskövle och lämnas därför därhän. Dock förtjänar nämnas att en riddare Tuke Niclisen de Klaphorpe (Klågerup i Bara hd.) ca. 1280 och hans son ridder Niclis Tuesen af Klaphorpe (samma gods) 1314 förde två hjorthorn i vapnet. De kallas i D.A.A. Saltensee af Tystofte och bör ha varit befrynda-

de med Hardebergaätten. Den ovan nämnde Peder Egeside begåvas med tillnamnet Saltensee 1314, 1316. Kanske är det här man har att söka förklaringen till Hardebergaättens vapen på Vittskövletavlan.

Tankeväckande är kombinationen Holger (Haraldsen?) Egeside och Vittskövle. Detta förnamn förekommer i Skåne främst inom ätterna Krogenos (släktbokstillnamn, som ej brukats av ättemedlemmarna; förde nedvänd vinge), Urup (förde nedvänt vädurshorn) och Hollunger (förde kluven sköld med tre hjul, s.1). Just ätten Krogenos räknas bland Vittskövles tidi-

gaste ägare och såväl Urup- som Hollungerätten var besuttna i samma region, på Ugerup respektive Lyngbygård i Everöd och Eskilstorp. De tre ätterna var med all säkerhet befreundade sedan gammalt, av namnskicket och ägorna att döma.

Enligt min uppfattning gömmer denna Vittskövletavla och de gamla släkt- och vapenböckernas traditioner om komplexet Egeside-Vittskövle, i högre grad än man hittildags velat inse, på sanningen om gårdens tidigaste ägare. Ur detta tilltrasslade nystan löper som synes trådarna till såväl ätten Hak, som torde vara tre, och ätten Egeside som aldrig fanns.